

Slovenské divadlo pre mládež po roku 2010 – cesta k zvýšenému záujmu o špecifické publikum

LENKA DZADÍKOVÁ

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá divadelnou tvorbou pre mládež v slovenských divadlách. Všíma si postupné zvyšovanie počtu inscenácií pre túto vekovú kategóriu po roku 2010, široké spektrum tvorby v ťažiskovom období rokov 2016 až 2020 a predovšetkým záujem tvorcov a tvorkyň komunikovať teenagerom zložité témy totalitných politických režimov a súčasného nárastu extrémizmu v spoločnosti.

Kľúčové slová: divadlo pre mládež, súčasná dráma, Platforma 11+ / Plaform 11+, holokaust, dokudráma

Ohraničenie témy

V bežnej komunikačnej aj administratívnej praxi často používame slovné spojenie „pre deti a mládež“. Spomeňme televízne vysielanie pre deti a mládež, oddelenie literatúry pre deti a mládež v knižniciach, Výbor pre deti a mládež Rady vlády Slovenskej republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť alebo vyhlášku Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky, ktorá hovorí o požiadavkách na zariadenia pre deti a mládež. *Terminus technicus* a ustálená kategória je v tomto zmysle aj divadlo pre deti a mládež. Deti a mládež sú dve rozdielne skupiny recipientov, ktoré často splynú do jednej. S každým vekom sa však spájajú iné problémy, mení sa i schopnosť ich reflexie.

Existuje viacero definícií mládeže. Niektoré do tejto kategórie zaraďujú ľudí až do dosiahnutia tridsiateho roku života, iné sa bránia presnému vekovému vymedzeniu, pretože je premenlivé a závislé od viacerých faktorov. Podľa ďalšej mladosť trvá, dokým jedinec má ideály, je schopný rebelovať a nezapadne do súkolia spoločenských systémov.¹

V našom výskume predstavujú mládež dvanásť až osemnásťroční ľudia. Nachádzajú sa v náročnom životnom období, v ktorom si budujú hodnotový rebríček, tvoria názor na svet, spoločnosť a svoje postavenie v nej. Preto sú náchylní stať sa obeťami konšpirácií, populistických politických strán i nástrah virtuálneho priestoru. Evergreenom medzi problémami tohto veku sú otázky sexuality a závislostí.

---

¹ Viac o tom napríklad v publikáciách sociálno-kultúrnej lingvistiky Mary Bucholtz a sociológa Richarda Sennetta.

Príspevok sa zameriava na situáciu divadelnej tvorby pre mládež na Slovensku po roku 2010, keď sa postupne zvyšoval počet inscenácií vytvorených špeciálne pre túto vekovú kategóriu a do roku 2020 narástol do širokej ponuky naprieč divadelnými druhmi i regiónmi.

Naším zámerom je zachytiť cestu súčasného slovenského profesionálneho divadla k bodu, keď sa mladý divák stal partnerom na diskusiu o náročných témach, ale je prístupný aj sebareflexívnemu či ironizujúcemu pohľadu na niektoré oblasti jeho života. Cieľom je pomenovať dramaturgickú škálu a tematické okruhy tejto tvorby a zachytiť spoločensko-politické okolnosti, na ktorých vyrastá najpočetnejšia skupina inscenácií.

Pri uvažovaní o téme nemôžeme inscenácie striktne rozdeliť podľa divadelných druhov. Hoci tvorba pre deti a mládež má v činoherných a bábkových divadlách odlišné postavenie (tradícia, úlohy vyplývajúce zo zriaďovacej listiny a i.), v skúmaní súčasného fenoménu zvýšenej kvantity tvorby pre mládež je dôležitý celkový pohľad. Nejde nám o analýzu využitých inscenačných prostriedkov, ale o spoločenský a dramaturgický rozmer tohto stavu. Vylúčenie jednej zo skupín inscenácií by výrazne skreslilo závery.

Postupný nárast záujmu o tvorbu pre mládež

Po roku 2000 zaznamenávame dva väčšie projekty, ktoré mohli podporiť záujem o divadelnú tvorbu pre mládež.

Bratislavské Divadlo Ludus od roku 2007 organizovalo festival – bienále Puberťák. V čase vzniku išlo o progresívne a ojedinelé podujatie. Dramaturg festivalu Peter Kuba zostavoval program zo slovenských a zahraničných inscenácií, ktoré reagovali na témy blízke teenagerom. S príchodom nového riaditeľa divadla Martina Kubrana upustil Ludus od tvorby pre divákov do dvanásť rokov a venuje sa tvorbe výlučne pre mládež. Festival Puberťák však už nepokračuje. Posledný, šiesty ročník sa konal v roku 2017.²

Značný vplyv na iniciáciu divadelnej tvorby pre mládež mal medzinárodný projekt zameraný na teenagerov Platforma 11+, ktorý sa realizoval v rokoch 2009 až 2013.³ Vznikol ako reakcia na malý počet kultúrnych podujatí pre jedenásť až pätnásťročných mladých ľudí a snažil sa využiť divadlo ako médium na nefor-

² V rovnakom čase ako Puberťák vznikol festival inscenácií pre mládež aj v Českej republike. Volá sa Festival 13+ a organizuje ho pražské Divadlo v Dlouhé. V roku 2007 sa konal nultý ročník, v januári 2021 12. ročník (kvôli pandémie ochorenia Covid-19 v online verzii).

³ Projekt bol podporený v rámci programu Európskej únie Kultúra (2007 – 2013). Zapojili sa do neho tvorcovia a tvorkyne z viac než desiatich európskych krajín. Vedúcou organizáciou tejto umeleckej siete bol Brageteatret v Drammen v Nórsku, iniciátorom projektu a koordinátorom divadelný manažér Dirk Neldner z Nemecka.

málne vzdelávanie. Za Slovensko sa do projektu zapojil Divadelný ústav a pri viacerých výstupoch úzko spolupracoval s banskobystričským Bábkovým divadlom na Rázcestí. V rámci tejto platformy napísala dramatička a dramaturgička Zuzana Ferenczová hru *Vyskočič z kože*, ktorú neskôr, už mimo medzinárodného projektu, inscenovali v Mestskom divadle Žilina (2012), na Katedre bábkarskej tvorby DF VŠMU (2013) a pod názvom *Problém (Vyskočit z kůže)* v Českom rozhlase (2015).

Druhou dramatičkou, ktorá sa zapojila do projektu, bola Michaela Zakuľanská. Je autorkou hry *Mňa kedys´* (2010), ktorú následne v produkcii bratislavského Štúdia 12, naštudovala režisérka Júlia Rázusová. Inscenáciu hrávali v nediadelných priestoroch, priamo v autentickom školskom prostredí (trieda, šatňa, chodba...). Po hre slovenskí tvorcovia siahli aj mimo Platformy 11+. Pod názvom *Tomu ver ju* v roku 2013 naštudovalo Divadelné centrum Martin (réžia Norman Šáro a Andrej Šoltés), ktoré hráva na objednávku škôl na celom Slovensku. Hru *Mňa kedys´* uviedol v roku 2011 aj Slovenský rozhlas.⁴

V ďalšej fáze projektu mali hry vznikáť na základe spolupráce dvoch autorov či autoriek zo zapojených divadiel. Michaela Zakuľanská tvorila v tíme s estónskou režisérkou Kristiinou Jalasto. Ich spoločným dielom bola príbehová kostra, ktorú už každá z nich rozpisala do dialógov vo svojom jazyku. Hru *Salto mortale (kombat)* následne realizovala estónska režisérka Kati Kivitar v Štúdiu 12.

Všetky tri hry zobrazujú osobné a generáciami sa nemeniace problémy teenagerov ako zamilovanosť, vzťahy v škole i v rodine, ale aj neželané tehotenstvo. To je rozdiel oproti neskoršej tvorbe pre mládež na Slovensku, keď sa od privátnych tém do veľkej miery prechádza k spoločenským otázkam.

Do Platformy 11+ sa zapojil aj maďarský dramatik István Tasnády. V rámci projektu napísal hru *Cyber Cyrano*. Ide o príbeh dvoch pätnásťročných stredoškôľáčok a ich spolužiaka, v ktorom dôležitú úlohu zohráva priestor sociálnej siete. Ide o veľmi silnú tému paralelného života vo virtuálnom priestore. Spleť klamstiev a konania, ktorého by sa aktér naživo nikdy nedopustil, môže viesť až k tragédii. V roku 2015, už mimo projektu, naštudovali hru v bratislavskom Divadle Aréna. Bol to veľmi aktuálny dramaturgický výber. V recenzii na ňu pomenovala teatrologička Dominika Začková celkovú situáciu: „Uvádzať inscenácie pre mládež síce patrí k dobrým divadelným mravom, veď sú to budúci diváci, no len málokedy výsledok prekračuje rámec povinnej jazdy a predstaví titul, ktorý aj vychádza z prostredia tínedžerov, hovorí ich jazykom, zobrazuje ich témy. Stretávame sa skôr so zjednodušujúcimi úpravami a aktualizáciami klasických divadelných textov pre dospelých, alebo s dramatizáciami literatúry, ktorá patrí

⁴ Súčasťou Platformy 11+ bola aj súťaž dramatických textov DRAMA4Junior. Z jedenástich súťažných textov však ani jeden nemal požadované kvality. Porota neudelila ani jedno z troch miest, iba jednu knižnú cenu Tiborovi Vokounovi za hru *Salto mortale*.

do povinného (vlastne dnes už ‚odporúčaného‘) čítania. Inscenačné tímy si často myslia, že forma môže nahradiť obsah. O to viac, že takýto známy titul sa nábojuje oveľa ľahšie.“⁵

V rokoch 2010 až 2015 mali najširšiu ponuku inscenácií mladí diváci a diváčky v Nitre. A to vďaka premyslenej a cielenej dramaturgii Veroniky Gabčíkovej v Starom divadle Karola Spišáka a Svetozára Sprušanského v Divadle Andreja Bagara.

V Starom divadle našudovali adaptácie všeobecne známych a populárnych klasických literárnych diel i filmov ako *Absolvent* (2010), *Dracula* (2012), *Chrám matky božej v Paríži* (2014), *Dogville* (2014) a inscenáciu hry Zuzy Ferenczovej a Antona Medowicsa *Solitaire.sk* (2012). V DAB-e v rámci cyklu nazvaného TY KOKSO! uviedli súčasné drámy Stefana Lindberga *LAVV* (2010), Carlosa Murilla *Dark Play* (2013) a Denisa Kellyho *DNA* (2014). Kým v Starom divadle išlo o širšiu škálu tém, ktoré dramaturgička nachádzala v známych predlohách, v DAB-e cieľil Svetozár Sprušanský priamo na reálie zo života mladých ľudí. Vybrané divadelné hry mu umožnili komunikovať nielen o túžbe po samostatnosti a slobode, ktorú so sebou prináša dospelosť, ale aj o drastických činoch a násilí, ktoré sú mladí ľudia schopní páchať na svojich rovesníkoch.

Situácia po roku 2015 – značný nárast inscenácií pre mládež

Dvadsaťdeväť inscenácií z rokov 2016 až 2020 reaguje na silný zástoj virtuálneho priestoru v životoch mladých ľudí, no prinášajú i témy vzťahov v rodine, s pedagógmi či rovesníkmi. Tvorivé tímy vytvárajú texty priamo pre svoju inscenáciu, vyhľadávajú zahraničné hry pre mládež alebo motívy blízke teenagerom nájdu v klasickej dramatickej i prozaickej spisbe. Najpočetnejšia je tvorba reflektujúca spoločensko-politické otázky, extrémizmus, no i totalitné režimy v slovenských dejinách. (Tieto inscenácie, hoci témy medzi sebou korešpondujú a pracujú s prelínaním historických faktov a dnešných reálií, sme pre ich početnosť rozdelili do dvoch okruhov a vyčlenili sme tie, ktoré spracovávajú práve totalitné režimy.)

Inscenácie sme na základe ich predlôh (divadelných hier a dramatizácií) vyseletovali do piatich okruhov, pričom väčšiu pozornosť budeme venovať tým najpočetnejším a tematicky najnáročnejším.

⁵ ZAŤKOVÁ, D. Cyber Cyrano – virtuálna príležitosť rodi zvláštnych hrdinov. In: *Monitoring divadiel na Slovenku*, 13. 12. 2015 [online]. [cit. 25. 02. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.monitoringdivadiel.sk/recenzie/recenzia/cyber-cyrano-virtualna-prilezitost-rodi-zvlastnych-hrdinov/>.

1. Teenagerské klasiky a divadelné hry pre nástročnéh

Jedným z textových zdrojov inscenácií pre mládež sa stali overené prozaické predlohy, ku ktorým sa vracajú už generácie teenagerov. Do pubertiackej klasiky patrí aj séria kníh o Adrianovi Moleovi anglickej spisovateľky Sue Townsendovej. V slovenskom jazyku začali vychádzať na začiatku 90. rokov 20. storočia, no prvú divadelnú podobu získal *Tajný denník Adriana Mola* až v roku 2019, keď ho naštudovali v bratislavskom Divadle Ludus.

Druhá časť tejto skupiny tvoria zahraničné hry pre mládež. V slovenských divadlách vznikli inscenácie textov nemeckej, britskej aj ruskej proveniencie – Kai Hensel: *Klammova vojna* (Staré divadlo Karola Spišáka, 2017), Simon Stephens: *Punk Rock* (Divadlo Nová scéna, 2017), David Greig: *Prízraky* (Staré divadlo Karola Spišáka, 2019) a Xénia Dragunská: *Tajomný maják* (Bábkové divadlo na Rázcestí, 2020). Drámy spracovávajú problémy teenagerskeho veku – vzťah k autoritám, budovanie priateľských aj milostných vzťahov, ale aj násilie či zodpovednosť.

2. Klasická dramatická a prozaická spisba

Malú skupinu tvoria inscenácie, ktoré vychádzali z časom i inscenáciami overeného dramatického či prozaického textu. Veľkú časť z nich realizovali v štúdiu Jorik Bábkového divadla v Košiciach, ktoré v sledovanom období, v roku 2017, obnovilo svoju činnosť. Na webovej stránke divadla je dostupná jeho charakteristika, ktorá deklaruje záujem o mladých divákov a diváčky: „Jorik je divadelnou scénou zameranou na uvádzanie inscenácií pre mladé publikum a divadlo experimentálneho typu. Táto scéna umožňuje divadlu dať hercom príležitosť osvojiť si aj moderné činoherné herectvo a zároveň im umožniť „rásť“ s ich divákmi (nestratiť ich ani v čase dospievania).“⁶ Tri inscenácie, ktoré tam v tomto období vznikli, spája predloha z klasickej drámy: William Shakespeare – Valentín Kozmenko-Delinde: *Romeo & Juliet* (2017), Anton Pavlovič Čechov – Aleš Bergman: *Úbohý Platonov* (2018) a Sławomir Mrożek: *Tri noci* (2019). Vo všetkých troch ide o výrazné úpravy textov, ktoré sa snažia priblížiť mladému publiku. Najmarkantnejšia bola táto snaha pri inscenácii *Romeo & Juliet*, ktorej súčasťou sa stala hudba populárnej kapely No Name.

Do tejto skupiny patrí aj *Neprebudený* (2020) Bábkového divadla Žilina. Dramatizáciu novely Martina Kukučina uvádzajú pre divákov od štrnástich rokov.

Pre danú skupinu inscenácií platí, že nejde o pietne zobrazenie „povinného čítania“ a dramaturgický kalkul na získanie organizovaných školských náv-

⁶ Webová stránka Bábkového divadla v Košiciach. Dostupné na: <<https://www.bdke.sk/o-divadle/>>. [cit. 12. 03. 2021].

štev. Režisér každej z inscenácií mal evidentnú ambíciu naštudovať plnohodnotnú inscenáciu s myšlienkovou nadstavbou rezonujúcou s témami súčasnej mládeže.

3. Pôvodné slovenské hry reagujúce na online život mladých ľudí

Internet zmenil prístup k informáciám a zrýchlil ich prenos. Poznačil našu spoločnosť, komunikáciu, vzťahy. Okrem neodškriepiteľných pozitív však prináša i nástrahy, ako je vznik závislostí, kyberšikana, šírenie dezinformácií, neschopnosť nadväzovať reálne sociálne kontakty. Dnešní nástroční sa už narodili do sveta, kde sa (aspoň v našej zemepisnej oblasti) internetové pripojenie považuje za samozrejmosť. Súčasní teenageri nemajú skúsenosť so svetom, ktorý nie je online. To reflektujú aj mnohé im určené inscenácie od domácich autorov a autoriek. Na šírenie falošných správ, neprestajné hranie počítačových hier i fenomén youtuberov reagovali tvorcovia a tvorkyne v dielach Slávka Civaňová – Silvia Vollmannová: *Hoax* (DAB, 2018), Viliam Klimáček: *Online* (GUnaGU, 2020), Šimon Spišák: *The Onlines* (Divadelné centrum Martin, 2018) a Šimon Spišák: *Youtuber* (Divadelné centrum Martin, 2020).

4. Extrémizmu a spoločensko-politické otázky

Na základe výskumu môžeme povedať, že súčasné slovenské divadlo pre mládež siaha aj po veľmi citlivých, náročných a často až nekomfortných témach. Podľa počtu inscenácií, v ktorých je prítomný bezprostredný záujem o tému predchádzania násilia, môžeme konštatovať, že dnešné divadlo pre mládež chce byť nástrojom humanizácie, zvyšovania tolerance a uvedomovania si hodnoty slobody. Okrem neformálneho vzdelávania z histórie 20. storočia, reflektuje aj súčasnosť a je v nej dostatok dramatického (často až tragického) materiálu. Dôležitý je fakt, že nejde o prúd inscenácií, ktorý spustila grantová výzva z verejných financií alebo iniciatíva mimovládnych organizácií. S témami prichádzajú priamo umelecké vedenia a dramaturgie divadiel.

Námetmi inscenácií sa stali reálie zo zahraničia i zo Slovenska. Hra Gesine Schmidt a Andresa Veuela *Kopanec* vznikla podľa skutočnej udalosti z roku 2002 v nemeckej obci Potzlow, kde traja chlapci zavraždili svojho rovesníka. Príbeh odhaľuje ich nízke vzdelanie, všeobecnú apatiu, pijanstvo i zlé sociálne podmienky v obci a príklon útočníkov k extrémnej pravici. Hru naštudovalo Divadlo Jána Palárika v Trnave v roku 2018.

Divadlo Ludus uviedlo monodrámu nemeckej autorky Kirsten Fuchs *Naše šaty!* (2019), ktorá zobrazuje šestnásťročnú vloggerku Kláru. Obyvatelia a obyva-

teľky domu, do ktorého sa nasťahovala, tvoria rôznorodú sociologickú vzorku – od pamätníčky druhej svetovej vojny cez poľských Židov žijúcich v Nemecku už tridsať rokov, emigrantku pôvodom z bývalého východného Nemecka, homosexuálny pár, učiteľku, nezamestnanú dievčinu, manuálne pracujúceho chlapca až po mladého sympatizanta xenofóbne orientovanej Národnej strany, ktorý v dome vytvára napätie kvôli susedovi mimoeurópskeho pôvodu. Dramatička na jednotlivých postavách demonštruje, že o tolerancii treba neustále uvažovať, pretože nie je samozrejmá. Aj príslušníci menšín, ktorí majú priamu skúsenosť s dôsledkami netolerancie na svoj život, vedia byť netolerantní voči iným marginalizovaným skupinám.

Režisér Svetozár Sprušanský zdramatizoval a na slovenské pomery prispôbil poviedku dánskej spisovateľky Janne Teller *Domov. Kde je ten tvoj?* (2018), ktorá sa zaoberá témou utečeneckej krízy. V Štúdiu Olympia Divadla Nová scéna mimoriadne autenticky zobrazil obrátenú situáciu – Európu vo vojnovom stave, keď Slováci utekajú do arabských krajín, lebo iba tam panuje mier a môžu tam získať azyl v provizórnych utečeneckých táboroch. No stretávajú sa tu s opovrhovaním, šikanou, biedou. Po vojne majú možnosť ostať v krajine, kde sa im napriek nepohostinnosti domácich obyvateľov i inštitúcií za ten čas podarilo dosiahnuť aký-taký sociálny status. Druhou možnosťou je návrat do vlasti, v ktorej po ukončení vojny vládne diktátor a oni sú považovaní za vlastizradcov, ktorí počas vojny opustili krajinu. Divákovi a diváčkam prezentuje inscenácia ťažko uchopiteľnú a na prvý pohľad vzdialenú tému veľmi konkrétne – na príklade fatálne poznačených životov ľudí v ich veku.

Udalosti šokujúce svojou brutalitou (podobne ako tie, ktoré inšpirovali nemeckú hru *Kopanec*) nachádzame aj v našej geografickej oblasti. Na jar roku 2009 vo Vítkove na Morave, v Českej republike, hodila štvorica mladíkov zápalné fľaše do domu spiacej rómskej rodiny. Najvážnejšie zranenia utrpelo dvojročné dievčatko Natália, ktoré malo popáleniny na osemdesiatich percentách tela a jej stav bol mimoriadne vážny. Činohra Slovenského národného divadla sa inšpirovala touto udalosťou a v rámci projektu Divadlo proti extrémizmu našťudovala komornú inscenáciu *Natálka* (2016) s podtitulom „Slušná česká rodina vs. extrémisti“.

Udalosť z nedávnej minulosti – rasovo motivovaný útok – spracoval vo svojej hre *My sme tu doma* aj Ján Šimko, ktorý ju následne našťudoval v Divadelnom centre Martin (2017). Príbeh zobrazuje trojicu mladých ľudí žijúcich v spoločnom byte. Rómka a mladý kameraman tvoria pár. Ich spolubývajúci sa pridali do polovojenskej skupiny i k jej rasistickým myšlienkam. Príbeh sa prelína s citáciami dobových udalostí – popráv v bývalej väpenke v obci Nemecká v roku 1945, ale i útoku na rómsku rodinu Balážovcov, keď trojica mladých extrémistov vtrhla v roku 2000 do ich domu, pričom útok bejzbalovými palicami matka Anastázia neprežila.

Extrémistickými prejavmi, no aj ďalším aktuálnym dianím v spoločnosti sa zaoberali tvorcovia a tvorkyne z nezávislého Ansámbľu nepravidelného divadla v Banskej Štiavnici. Študenti stredných škôl sa stali priamou súčasťou predstavení *EX-trémisti – hrdinovia, ktorí stratili strach* (2019). Text Jany Mikitkovej pracuje s reálnymi osobnosťami, ktoré sa venujú hodnotovým otázkam. Inscenáciou sprevádzajú dve dievčatá – postavy priamo inšpirované mladými aktivistkami stojacimi na opačnej strane názorového spektra – Emou Rajčanovu, zakladateľkou iniciatívy Kvety demokracie v Banskej Štiavnici, a Líviou Garčalovou, ktorá bola tvárou kontroverzného webu Kulturblog.

Tematické inscenácie sú nástrojom boja proti nenávisti, extrémizmu a netolerancii v zriaďovaných aj nezávislých divadlách. Predstavenia *Natálka* a *EX-trémisti* uvádzajú tvorcovia priamo v školách, a to v rámci celého Slovenska. No všetky inscenácie – tie čo sa hrávajú na javiskách aj tie situované do nedivadelných priestorov – spája fakt, že po ich reprízach nasleduje diskusia tvorcov a odborníkov z oblasti histórie a psychológie s divákmi.

5. Dramatizácie a hry s témou holokaustu a politických totalít

Piaty okruh inscenácií pre mládež z rokov 2016 až 2020 je najpočetnejší – ide o desať inscenácií zobrazujúcich tému nacizmu a socializmu. Pre ich početnosť, ale i tematickú podnetnosť a spoločenskú akútnosť im venujeme osobitnú kapitolu. Okruh totiž považujeme v súčasnej divadelnej tvorbe pre mládež za ťažiskový.

Téma totalitných politických režimov v súčasnej divadelnej tvorbe pre mládež

V ostatných rokoch sa na Slovensku konalo niekoľko prieskumov, ktoré u mladých ľudí konštatovali fatálnu neznalosť dejín 20. storočia, náchylnosť veriť konšpiračným teóriám a dezinterpretáciám historických udalostí. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky sa situáciu pokúsilo riešiť pridaním jednej vyučovacej hodiny dejepisu týždenne do rozvrhu deviateho ročníka. Zmena platila od školského roka 2017/2018 a mala zabezpečiť priestor na prehĺbenie výučby najnovších dejín a rozvoj kritického myslenia. Vtedajší minister Peter Plavčan interpretoval tento krok nasledujúco: „V spoločnosti sme svedkom nárastu extrémistických nálad, preto je potrebné vytvoriť priestor na diskusiu o tom, aké nepriaznivé dôsledky má extrémizmus a to sa dá ukázať práve širšou znalosťou dejín. Školy budú mať teraz viac možností napríklad na

organizovanie diskusií na tieto témy či na návštevu tematických múzeí a pod.⁷

Medzi spomenuté tematické múzea patrí aj Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, ktoré sa venuje vzdelávacím aktivitám a jeho vedenie iniciovalo aj výskum verejnej mienky.⁸ Realizovali ho v lete 2019 na reprezentatívnej vzorke tisíc ľudí vo veku pätnásť až dvadsať rokov. Okruhmi boli témy SNP, vojnová Slovenská republika, holokaust a extrémizmus. Štyri percentá dopytovaných vyjadrilo súhlasný názor s holokaustom a takmer desať percent mladých ľudí nemalo názor – nedokázalo sa k holokaustu vyjadriť.

Nenávistné postoje k menšinám (aj u mladej populácie) približne posledných pätnásť rokov podporujú i niektorí politici. Ide predovšetkým o činy a vyhlásenia Mariána Kotlebu. Politik dlhodobo pôsobí na viacerých úrovniach verejnej správy, v sledovanom období v rokoch 2016 až 2020 bol poslancom Národnej rady SR aj Banskobystrického samosprávneho kraja, v rokoch 2013 až 2017 vykonával funkciu predsedu BBSK. Priamo s jeho osobou i jeho sympatizantmi a sympatizantkami sa v týchto rokoch spája viacero káuz, najčastejšie sú to verbálne útoky na menšiny. Podľa prieskumu exit pollov (prieskum pri východe z voľickej miestnosti) pri voľbách v roku 2016 najviac, až 22,7 prvovoličov odpovedalo, že volilo subjekt Kotleba – Ľudová strana naše Slovensko.

Prirodzeným vyústením situácie bol fakt, že vnímaví dramaturgovia a dramaturgičky siahli pri tvorbe pre mládež po témach občianskych slobôd a totalitných režimov i po prislúchajúcej téme holokaustu.

Jeden z najznámejších autentických prameňov k téme holokaustu je *Denník Anny Frankovej*. Dve inscenácie tohto textu vznikli na Slovensku v závere 50. rokov 20. storočia. V činohre Novej scény a v Divadle Jonáša Záborského našťudovali americkú dramaturgičku dvojice Frances Goodrich a Albert Hackett. Neskôr siahli po diele divadlá až po roku 2010.⁹ V sezóne 2016/2017 vznikli až tri inscenácie. Každá však predlohu uchopila odlišne. Júlia Rázusová, autorka hry a režisérka inscenácie vo zvolenskom Divadle Jozefa Gregora Tajovského, sa zamerala na motív kolektívu skrývajúceho sa pred transportom do koncentračného tábora. Annina rodina a ich známi sa totiž schovávali v zadnom trakte

⁷ Deviataci budú mať viac hodín dejepisu. In: *minedu.sk*, 17. 5. 2017. [online]. [cit. 29. 03. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/deviataci-budu-mat-viac-hodin-dejepisu/>.

⁸ HŘÍCH, V. SNP vs Slovenský štát: Ako to vidia „nášroční“? Je generácia pravnikov partizánov schopná pochopiť, o čo išlo v SNP? Výskum verejnej mienky medzi mládežou vo veku 15 – 20 rokov k problematike znalosti a názorov na niektoré udalosti slovenských dejín. In: *muzeumsnp.sk*, 19. 8. 2019 [online]. [cit. 9. 03. 2021]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumsnp.sk/engine/wp-content/uploads/2019/08/Tla%C4%8Dov%C3%A1-spr%C3%A1va-k-prieskumu-m1%C3%A1-de%C5%BE-o-SNP.pdf>.

⁹ S denníkovými zápiskami Anny Frankovej pracovali aj v Bábkovom divadle na Rázcestí v Banskej Bystrici, v inscenácii *Hviezdy sú tiché* (2014). V koncepte, ktorý nazvali „pred(náška)stavenie“ sa prelínali inscenované čítania z denníkov z obdobia prvej a druhej svetovej vojny s prednáškou historika. Inscenačný text zostavili Monika Kováčová a Marián Pecko.

amsterdamského domu, dlhý čas žili v improvizovaných podmienkach a v neustálej hraničnej situácii. Pri Rázusovej texte nejde o dramaturgiu citujúcu časti Frankovej denníka, ale o nový dramatický text čerpajúci z jeho atmosféry, ktorú mladé dievča v zápiskoch zachytilo. V režisérkinom poňatí sa stali dôležitými motívmi rodina a uzavreťosť priestorov vedúca k až klaustrofóbnym úzkostiam. Autori dramaturgie v nitrianskom nezávislom Novom divadle – režisér Šimon Spišák a dramaturgička Veronika Gabčíková – akcentovali odlišné myšlienky predlohy. V inscenácii účinkujú len dvaja herci a dianie sa sústreďuje na Annu. Tá bezťak zložitú životnú obdobia prežíva v podmienkach, v ktorých je budovanie vzťahov i vlastného sebauvedomenia, mimoriadne náročné. Dôraz na život dospievajúcej dievčiny deklarovali už názvom inscenácie *Anna Franková*. Zobrazili ju ako dievča s prebúdzajúcou sa sexualitou a napätými vzťahmi s rodičmi. Udalosti, na pozadí ktorých sa to deje, však nepotlačili. O to viac dokázal odkaz inscenácie mladé obecnstvo zasiahnuť. Diváci a diváčky sa mohli vžiť do postavy – ich rovesníčky a uvedomiť si dôsledky vojnových udalostí a holokaustu. V ich mysli to už nebude len pojem z dejepisu, ale mašinéria, ktorá zabila človeka, ako sú oni sami. Na rozdiel od zvolenskej inscenácie, ktorú tvorcovia pripravovali pre širšiu vekovú škálu, *Anna Franková* nitrianskeho súboru od počiatku cieľila priamo na mládež.

Denník Anny Frankovej sa stal inšpiráciou aj pre inscenáciu Ondreja Šotha v Balete Štátneho divadla v Košiciach. Spolu s dramaturgičkou Zuzanou Mistríkovou kládli dôraz priamo na tému holokaustu a s ním spojenú deštrukciu ľudských hodnôt. Z tria inscenácií *Denníka Anny Frankovej* je košická verzia zastúpením účinkujúcich najpočetnejšia a má najširší záber pridružených motívov. Nejde len o mladé dievča a jej denník. Inscenácia pracuje s prejavmi židovskej kultúry, zobrazuje aj agresorských vojakov SS a udalosti po poslednom zápise v denníku – odvrátenie a zabitie ukrývajúcich sa. Podobne ako autorský tím zvolenskej inscenácie, aj košickí tvorcovia pracovali s motívom klaustrofóbie. Prestavbami scény sa priestor, v ktorom sa Anna a jej rodina ukrývajú, neustále zmenšuje. Divadlo v sprievodných materiáloch ani vyhláseniach nedeklarovalo, že by inscenácia bola určená výsostne mládeži. Prírodné však zapadá do stanoveného tematického diskurzu.

Trojicu spomenutých inscenácií dopĺňa uvedenie *Denníka Anny Frankovej* v Opere Slovenského národného divadla v roku 2020. Inscenácia komornej opery Grigorija Frida vznikla v Opernom štúdiu, v dramaturgii a réžii Mareka Mokoša. I pre neho bol impulzom spoločensko-politický vývoj. Inscenácia primárne určená mladým divákom umožňuje identifikáciu s ich rovesníčkou a pripomenutie zničujúcich historických udalostí. Dielo je zo štyroch súčasných uvedení divácky najnáročnejšie. Vo Fridovej opere nedomnuje dej, preto aj obecnstvo musí byť ochotné pracovať s vlastnou empatiou a dekódovať pocity stvárňované operným spevom, ale aj tancom spoluúčinkujúcej baleríny.

Okrem inscenácií, ktoré naliehavo spracovali tému nacizmu, nachádzame v divadelnej tvorbe pre mládež aj také, ktoré reagovali na historickú éru nastolenú v Československu po februári 1948. Dokudráma Jána Šimka *Fake News 1948*, ktorú realizoval v Divadelnom centre Martin v roku 2018, mierila priamo na skupinu mladých divákov s ambíciou zdôrazniť myšlienku zločinov komunizmu, politickej manipulácie a propagandy. Autor už názvom textu prezrádza prepomenie historických udalostí a dneška. Nachádza paralely medzi komunistickou propagandou 50. rokov 20. storočia a súčasným problémom hoaxov či fake news, ako ich tiež označujeme. Dej hry rámcovoval reláciou „Ako to je naozaj“. V úvode hostia tvrdia, že vírus HIV spôsobujúci AIDS vznikol v amerických laboratóriách ako nástroj genocídy afrického obyvateľstva. V závere zase, že žiadne zločiny komunizmu neexistujú. Toto tvrdenie sa dostáva do ostrého kontrastu s predchádzajúcim drastickým dianím. Traja herci stvárňujú najskôr moderátorov a hostí konšpirátorskej relácie a v jadre textu potom skúseného člena ŠTB Antona Peška, jeho mladého kolegu Milana Malého a partnerku Zdenku. Po uvoľnených a vtipných spomienkach na stavbu Trate mládeže, nasleduje ťažisková časť hry. Autor zobrazuje brutálne vypočúvanie a mučenie dramatických postáv a zachytí aj prudký zvrát osudu mladého eštebáka. Zo svojej funkcie najprv profituje, no systém sa obráti proti nemu, on sa stáva väzňom i obeťou režimu. Jeho partnerke sa pri výsluchu vyhrážajú, že ublížia ich synovi. Pri scénach výsluchov i listov z väzenia vychádzal Šimko z príbehu rádovej sestry Zdenky Schelingovej a osudu manželov Clementisových. V replikách nachádzame priame citácie z výpovedí o drastických výsluchoch aj zo zverejnenej korešpondencie Lídy a Vladimíra Clementisovcov.

O živote v päťdesiatych rokoch 20. storočia hovorí aj inscenácia *Na slepačích krídlach*, ktorú v Bratislavskom bábkovom divadle realizovala Katarína Aulitsová v roku 2016. Predlohou bol rovnomenný román Ireny Brežnej, v ktorom zachytila reálie z vlastného detstva prežitého v povojnovom Trenčíne. Príbeh zobrazuje budovateľské nadšenie, no i politické perzekúcie, spoločenský strach aj pád kultu osobnosti optikou dospelievajúcej Jany. Jej mama je vo väzení, lebo predávala svetle, ktoré uštrikovala, čo bolo v danej dobe porušením zákonov. Jej otec – právnik je označený za buržoázny živel a Janu vychováva babička. Dievča je tak konfrontované heslami, propagandou a ideologicky nanúteným pocitom bezstarostnosti. Zároveň si však kladie logické otázky o fungovaní spoločnosti i postoji tých najvyšších – v tomto prípade Ježiša Krista (cez babkino vierovyznanie) a Stalina (cez ideológiu, ktorú vstrebáva v škole). Rozpor medzi Janou – proletárkou a Janou, hľadajúcou odpovede aj mimo určených mantinelov, stvárnila režisérka Katarína Aulitsová javiskovým zdvojením postavy. Janu stelesňujú dve identicky odeté herečky, ktoré úzko spolupracujú na jej fyzickom stvárnení. Vo chvíľach, v ktorých treba zdôrazniť rozdiely v ich postojoch, konajú jednotlivito. Inscenácia svojou témou i využitými javiskovými prostriedkami kladie na

publikum značné nároky. Jej primárnym zámerom nie je edukácia. Patrí do tej skupiny tvorby pre mládež, kde výsledný umelecký tvar ostáva prvoradým cieľom a nepodlieha zjednodušeniam v záujme čo najviac priblížiť tému mladým divákovi. Autorský tím Kataríny Aulitisovej a výtvarníčky Markéty Plachej pracuje s vyjadrovacím jazykom objektového divadla a s metaforami, ktoré vytvárajú pomocou výtvarných znakov. To platí aj pre ich ďalšiu tvorbu v Bratislavskom bábkovom divadle. V inscenácii *Príbehy stien* (2018) pokračovali v pertraktovaní témy občianskych slobôd. Východiskovým materiálom bol pôvodne v Taliansku vydaný zborník poviedok s názvom *1989. Príbehy stien*, ktorý zostavil Michael Reynolds. Otvárajú témy demokracie a slobody na viacerých úrovniach, v privátnych aj spoločenských konotáciách. Jednou z poviedok sprostredkovaných v dramatisácii je *O mužovi, ktorý nemal rád svoju prácu* Olgy Tokarczukovej. Režisérka a autorka dramatisácie zbavila poviedku poľských aj dobových reálií. Dej zobrazuje strážcu hraníc, ktorý pomôže utečencom ilegálne ich prekročiť. Kým v predlohe šlo o migráciu z krajiny s totalitným režimom, jej súčasná interpretácia viac evokovala problém utečeneckej krízy.

Konkrétnou osobnosťou spojenou s dejinnou etapou 1948 až 1989 sa inšpirovali v Divadle Aréna v Bratislave. Viliam Klimáček na objednávku divadla napísal hru *#dubček* (2018). Následná inscenácia je pohľadom piatich mladých hercov na históriu, ktorú nezažili z vlastnej autopsie. Stvárajú politické osobnosti Alexandra Dubčeka, Antonína Novotného, Ludvíka Svobodu, Leonida Iljiča Brežneva, Gustáva Husáka a Vasilja Biľaka. Črtou inscenácie je neformálnosť. Nejde o rekonštrukciu dobových udalostí, ale generačný pohľad, pohľad s odstupom. Herci nie sú odetí v dobových kostýmoch, majú mikiny s menom politika, ktorého v danom momente stvárajú. V druhej časti však už pridávajú vlastné i prevzaté postrehy k téme života pred rokom 1989 – skúsenosti ich príbuzných, reálne príbehy bežných ľudí, ktorých zasiahli praktiky režimu.

Inscenáciu dramaturgia nekomunikovala ako určenú výhradne mládeži. *#dubčeka* divadlo zaradilo do občianskeho cyklu (o. i.) aj s inscenáciami o totalitných prezidentoch Jozefovi Tisovi či Gustávovi Husákovi. Predchádzajúce diela tvorcovia ani kritici nespájali priamo s mladými divákmi a ich edukáciou. V tomto prípade k tomuto zvädza názov, ktorý začína tzv. heštegom (piktogram, ktorým sa označuje príspevok na sociálnych sieťach, aby sa dal ľahšie vyhľadať), ale aj vedomé obsadenie hercami, ktorých sa praktiky režimu nestihli dotknúť.

Posledné chvíle socializmu v Česko-Slovensku zobrazuje inscenácia *Nemá trieda* (2019) z Divadla Jána Palárika v Trnave. V strede záujmu tvorcov už nie sú drastické výsluchy, ale „len“ nemožnosť študovať na strednej a vysokej škole v prípade nedobrého kádrového profilu či témy náboženskej (ne)slobody a disentu. Autormi textu sú Adriana Totiková a Michal Baláž. Predstavenia sa odohrávajú v školách – priamo medzi divákmi, ktorí sedia v laviciach vo svojej triede. Do učebne na začiatku prichádza herečka stvárajúca predsedníčku škol-

ského SZM Dášu Brezinovú a vyzýva spolužiakov (publikum), aby sa pridali k prípravám návštevy súdruha Ignáca Janáka, tajomníka ÚV KSS. Po drobnej manipulácii sa žiaci – diváci ocitajú na zozname tých, ktorí sa chcú podieľať na tejto akcii. Mladý rebel Jano Hasara rozdá v triede namnožené vyhlásenie *Několik vět* a burcuje konškolákov, aby sa postavili režimu, spomína Jana Palacha, volá ich na chatu, kde budú o všetkom otvorene diskutovať. Tretou postavou je učiteľ biológie Domažlický. Neskôr sa ukáže, že vo vyperparovanom vtákovi, ktorého priniesol na vyučovanie, je odpočívacie zariadenie. Hasaru identifikujú ako strojcu protisocialistickej činnosti a počas predstavenia mu stihnú doniesť doklady o vylúčení zo štúdia aj s predvolaním na vojenský odvod. V závere prichádza do triedy iná učiteľka a pýta sa žiakov, prečo sa nepridajú k protestom, ktoré sa dejú vonku. Je totiž november školského roka 1989/1990. Do textu tvorcovia vtesnali dôležitosť kolektívu, praktiky štátnej bezpečnosti, tajné sledovanie rakúskych médií, spomínajú dissent aj reáliu, akou bolo nedovolené navštevovanie kostola. Postavy študentky a študenta sú zámerne tézovité, zastupujú opačné ideové póly. Text i inscenácia *Nemá trieda* patrí k tým s najsilnejšou edukačnou stránkou. Tenduje viac k inscenovanej výučbe dejepisu ako plnohodnotnej divadelnej inscenácii. Čo je legitímny prístup a z už pomenovaných dôvodov nedostatočnej výučby dejín, je vítaným doplnkom formálneho vzdelávania. Tak ako pri väčšine inscenácií pre mládež, aj v tomto prípade nasleduje po každom predstavení diskusia s divákmi. Jej prvá časť je však inscenovaná. Herci sa prezlečú do svojich civilných odevov a zapoja sa do debaty, majú však predpísané roly. Každý z nich prezentuje iný pohľad (vrátane toho konšpiračného) na udalosti Novembra 1989. Študentom potom prezradia, že to nie sú ich osobné názory, ako sa pôvodne mohlo zdať. K samotnému predstaveniu tak pribúda aj téma dezinterpretácie histórie a konšpirátorských výkladov udalostí z roku 1989.

Témou revolučných udalostí v inscenácii *November 1989* (2019)¹⁰ uzatvoril Ján Šimko trilógiu v Divadelnom centre Martin. Inscenácia tematicky korešponduje s *Nemou triedou*. Aj tu autor vyberá najmä oblasti dotýkajúce sa života mladých ľudí. Pomocou konfrontácie troch postáv, z ktorých jedna má prívlastok „tajný“ zobrazuje cenzúru v populárnej hudbe, nedostupnosť rôznych komodít, ale aj domové prehliadky, výsluchy, vydieranie a dnešnej mládeži už neznámy pojem „nedovolené opustenie republiky“. Cieľovú divácku skupinu môže zasiahnuť aj skutočný tragický príbeh, ktorý Šimko do textu zapracoval. Osemnásťročného

¹⁰ Reprízovanie inscenácie poznačila pandémia ochorenia Covid-19, pre ktorú boli slovenské divadlá i školy časť rokov 2020 a 2021 zatvorené. Prístup mládeži k divadlu bol v tom čase obmedzený, resp. žiadny. Divadelné centrum Martin zareagovalo tým, že pripravilo špeciálny interaktívny online program. Sekvencie z textu *November 1989* natočili ako videodokrútky (nešlo o záznam inscenácie, ale nové – filmové spracovanie) a doplnili ich otázkami o historických reáliách života pred rokom 1989. Online projekt vytvára prepojenie medzi divadelnou tvorbou pre mládež a využitím možností modernej technológie.

Hartmuta Tautza pri pokuse ilegálne prekročiť československo-rakúske hranice napadli psy pohraničnej stráže. Keďže nedostal adekvátnu lekársku pomoc, na následky útoku zomrel.¹¹

Záver

V súčasnej divadelnej tvorbe pre adolescentné publikum môžeme vystopovať dva zásadné inscenačné prístupy. V prvom si tvorcovia vyberajú oblasť blízku mladému divákovi alebo náročnú tému, ktorou chcú cieľovú skupinu podnietiť k uvažovaniu nad hodnotovými otázkami. Výsledkom je uzavretý inscenačný tvar, kde na prvom mieste je umelecký zámer, nejde o primárne vzdelávací či experimentálny projekt. Zväčša sú to inscenácie zriaďovaných divadiel a účinkujú v nich členovia a členky súboru rôzneho veku. Príkladom môžu byť *Tajný denník Adriana Mola* (Divadlo Ludus Bratislava, 2019), *Tajomný maják* (BDnR Banská Bystrica, 2020), *Neprebudенý* (BD Žilina, 2020), *Kopanec* (DJP Trnava, 2018), *Na slepačích krídlach* (BBD Bratislava, 2016), *Príbehy stien* (BBD Bratislava, 2018).

V druhom prípade ide často o interaktívne inscenácie, v ktorých účinkujú takmer výlučne mladí herci a herečky. Časť z nich sa hrá priamo v triedach či iných školských priestoroch. Pri výbere témy je rozhodujúci edukačný rozmer. No nie je dôležité len ozrejmovanie faktov a udalostí, ale aj zdôraznenie ich vplyvu na ľudské životy, a to často práve na osudy teenagerov. Kým v prvej skupine nachádzame pôvodné zahraničné hry pre mládež a dramatizácie, tu ide prevažne o texty, ktoré vznikli priamo na objednávku divadiel so zámerom akcentovať konkrétny fakt, jav, udalosť. Takými sú inscenácie *Natálka* (SND, 2016), *Hoax* (DAB Nitra, 2018), *EX-trémisti – hrdinovia, ktorí stratili strach* (AND Banská Štiavnica, 2019), *Nemá trieda* (DJP Trnava, 2019).

Pravidelnou súčasťou predstavení pre mládež je následná diskusia s divákmi. Najmä ak ide o inscenácie s edukačným zámerom. Diskusie po predstaveniach *Domov. Kde je ten tvoj?* v Divadle Nová scéna vedú pracovníci a pracovníčky z Migračného úradu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Na väčšine inscenácií a diskusií v skupine tém o extrémizme a totalitných režimoch spolupracovali historici z občianskeho združenie Living Memory Lubomír Morbacher a Martin Slávik. Debaty viedli po predstaveniach *Natálka* (SND), *Kopanec* (DJP Trnava) a *Naše šaty!* (Divadlo Ludus Bratislava). Pri inscenácii *Nemá trieda* (DJP

¹¹ Príbeh chlapca bol námetom aj pre hru Luby Lesnej *Supy a klarinet* (2016), ktorú následne aj sama režirovala. Organizátorom a iniciátorom vzniku tejto inscenácie bolo občianske združenie Living Memory, ktoré sa venuje vzdelávaniu o totalitných režimoch, predstavenia uvádzali na javisku Divadla Malá scéna STU v Bratislave. Inscenácia však nebola určená výsostne mládeži. Zmienku o príbehu Hartmuta Tautza zakomponoval do inscenácie *Elity* (2017) v Slovenskom národnom divadle aj režisér Jiří Havelka.

Trnava) je Lubomír Morbacher aj autorom námetu, rovnako i v prípade trilógie Jána Šimka v Divadelnom centre Martin (*My sme tu doma, Fake news 1948, November 1989*).

Príspevok sa snažil zachytiť podnety, ktoré viedli k zvýšeniu kvantity tvorby pre mládež po roku 2015. Vytvorili sme tak podklad na ďalšie skúmanie súčasného divadla pre mládež – témy, ktorá je na okraji záujmu, no nemusí to tak ostať. Inscenácie majú neraz potenciál nielen vzdelávať, ale ponúkajú aj plnohodnotné divadelné tvary, ktoré môže oceniť aj dospelý divák a odborná divadelná verejnosť. Otvorená je otázka reálneho dosahu na mladých divákov a diváčky – majú inscenácie vplyv na ich myslenie o náročných hodnotových otázkach? Vynárajú sa však aj ďalšie témy, ako je zástoj tvorby pre mládež v tvorbe jednotlivých režisérov a režisérok alebo kvality súčasných hier pre mládež.

Zoznam použitej literatúry:

- Deviatáci budú mať viac hodín dejepisu. In: *minedu.sk*, 17. 5. 2017 [online]. [cit. 29. 03. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/deviatici-budu-mat-viac-hodin-dejepisu/>.
- HRŤICH, Václav. SNP vs Slovenský štát: Ako to vidia „náštroční“? Je generácia pravnikov partizánov schopná pochopiť, o čo išlo v SNP? Výskum verejnej mienky medzi mládežou vo veku 15 – 20 rokov k problematike znalosti a názorov na niektoré udalosti slovenských dejín. In: *muzeumsnp.sk*, 19. 8. 2019 [online]. [cit. 09. 03. 2021]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumsnp.sk/engine/wp-content/uploads/2019/08/Tla%C4%8Dov%C3%A1-spr%C3%A1va-k-prieskumu-m1%C3%A1de%C5%BE-o-SNP.pdf>.
- Webová stránka Bábkového divadla v Košiciach. Dostupné na: <https://www.bdke.sk/o-divadle/>. [cit. 12. 03. 2021].
- ZATKOVÁ, Dominika. Cyber Cyrano – virtuálna príležitosť rodí zvláštnych hrdinov. In: *Monitoring divadiel na Slovensku*, 13. 12. 2015 [online]. [cit. 25. 02. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.monitoringdivadiel.sk/recenzie/recenzia/cyber-cyrano-virtualna-prilezitost-rod-i-zvlastnych-hrdinov/>.